

Тетяна Воропаєва

**ЗНАЧЕННЯ «ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ»
ДЛЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА
(до 890-річниці написання «Повісті»)**

Відомо, що «Повість минулих літ» є не тільки найдавнішим серед літописів (до нашого часу дійшла редакція 1118 р.), але й унікальним історичним джерелом, яке представляє давньоукраїнську історію так системно, що не кожна нація може похвалитися таким твором. В «Повісті минулих літ» зафіксована актуалізація історичної самосвідомості давньоукраїнської людності та інтерес до власних культурно-історичних і державних витоків («звідки пішла Руська земля»), Нестор-літописець не тільки відтворив історичну картину світу, але й увів до неї історію Русі (існує гіпотеза, що після Нестора, який довів твір до 1112–1113 рр., та після Сильвестра, що переробляв його до 1116 р., «Повість» ще раз переписувалась і редагувалась у 1118 р., в цій роботі брав участь син Володимира Мономаха Мстислав, який до 1117 р. князував у Новгороді).

«Повість минулих літ» містить важливі відомості про формування етнічної самосвідомості русинів-українців. Підтвердженням цьому можуть бути такі літописні уточнення: 1) окремі племена східних слов'ян одержали власні самоназви або від імені ватажка конкретного племені, або від місць розселення¹; 2) члени цих племен мали внутрішньо-групове та загальнослов'янське усвідомлення колективної спільності²; 3) кожна племінна спільнота східних слов'ян мала свої етнографічні особливості: «Имяху бо обычаи свои, и законъ отецъ своих и преданья, каждо свой нрав»³. П. П. Толочко підкреслює, що «справедливість літописних тверджень знаходить підтвердження в археологічних дослідженнях слов'янських пам'яток VI–VIII ст.», адже «на півдні і південному заході групи близьких племен становили поляни, сіверяни (чернігівські), древляни і, частково, дреговичі, волиняни і дуліби, тиверці і білі хорвати; на північному сході – сіверяни східні, в'ятичі і радимичі; на північному заході – дреговичі, кривичі, словени»⁴.

За текстом «Повісті минулих літ» можна простежити процес формування **позитивного автостереотипу** полян, який є важливою складовою етнічної самосвідомості. На думку літописця, найкультурнішим племенем було плем'я полян, оскільки вони (як і інші племена, що входили в край «Велика Скуфь») «мали звичай батьків своїх, лагідний і тихий; шанобу і сором великий мали перед своїми невістками і сестрами, матерями. І невістки перед своїми свекрами і діверами велику соромливість мали, і був у них шлюбний звичай: наречений не ходив брати молоду, а приводили її звечора, а зранку приносили придане»⁵. А от племена, що «жили в лісі, як всякий звір, їли все нечисте, і соромослів'я в них при батьках, і при снохах. І брачення у них не бувало, а ігрища між селами. І сходилися на ігрища, на танцювання і на всі бісівські

пісні, і тут умикали собі жінок, хто з якою зговориться, мали ж по дві і по три жони»⁶. Тут є два суттєвих моменти: а) літописець зауважує, що описані ним неблагородні звичаї мають не тільки радимичі, в'ятичі, сіверяни, але й кривичі («Такого ж звичаю дотримувались кривичі та інші поганії, що не відали закону Божого, а самі творили для себе закон»⁷) та половці⁸; б) автор не просто зараховує до кола «чужих» ті племена, які живуть у лісах, але й чітко протиставляє дві групи племен, які мають різні етнокультурні витоки – «своїх» (з черняхівськими та пеньківськими коренями) і «чужих» (з милоградськими та пізньозарубинецькими (з балтським субстратом) коренями)⁹.

В «Повісті минулих літ» вперше була представлена ідеологія миролюбного життєтворення українського народу як своєрідна ціннісна парадигма та його ментальні риси («тямуші та мудрі були», прагнули «жити мирно і в братолюбстві», мали потяг до відповідного ладу – впорядкована земля, мир, згода між людьми, між людиною і природою; цілісність природних, родинних і духовних цінностей тощо), які досить виразно відрізнялись від ментальних рис майбутніх росіян. Літописець підкреслює факт відмежування русинів-українців від новгородського звичаю «хвоськати» себе віниками в перегрітих мивницях¹⁰ до напівсмерті, а потім обливатися студеною водою¹¹. Літописець прославляє тих князів та митрополитів, які були книжниками, просвітителями, будували храми, зводили нові міста, забезпечували в суспільстві мир і злагоду та були сильні духом; він постійно апелює до моральності, до пошанування традицій і батьківських звичаїв, в яких репрезентуються й ідеали краси, і правила життя, і норми права, і предківські заповіді, і основи народної педагогіки. І семантика всіх цих тверджень репрезентує саме український ментальний тип, українську духовність, український виховний ідеал. Отже, наведені уривки фіксують момент закріплення в самосвідомості **основних ознак власної етнічності**: шанобливе ставлення до жінки, моральність, толерантність, сором'язливість, освіченість, засудження лихослів'я та аморальності (це риси, які найбільше цінуються). Таким чином, саме поляни (які утворили етнічне ядро українського народу і територіальне ядро Давньоруської держави) стають одними з головних носіїв стрижневих компонентів комплексу етновизначальних ознак русинів-українців¹².

В 1846 р. відомий російський вчений М. І. Надеждін підтвердив наявність основних відмінностей між українцями та росіянами, які були окреслені ще в «Повісті минулих літ». Досліджуючи психологію закарпатських русинів, вчений зауважив, що вони є прямим продовженням нащадків тих племен, яких греки називали «Велика Скіфія», що головними їхніми рисами є «незвична терпимість, відсутність дратівливості, витриманість в потребах і бажаннях, непадкість до заборонених насолод та злочинних спонукань, особлива тихість, рівність та добропорядність норову»¹³. Вчений зазначає, що русин «лінивий до байдикування та до злодійства», що русини мають дуже суворі моральні звичаї, через це у них майже немає незаконнонароджених дітей, молодь цнотлива і навіть публічні танці вважає зазорними, а діти різної статі ніколи не лягають спати разом. Найбільше вразило вченого те, що помірні у всьому русини вживають спиртні напої не так, як росіяни, оскільки «запой Велико-Российский неизвестен здешнему Руснаку, так же как и нашему Украин-

скому Малороссиянину»¹⁴. Цікаво, що всі ці етнопсихологічні відмінності між праросіянами та праукраїнцями, зафіксовані в «Повісті минулих літ», помічали протягом кількох століть і вчені, і релігійні діячі, і митці, і політики, що можна підтвердити багатьма прикладами як на рівні спостережень¹⁵, так і на рівні сучасних етнопсихологічних досліджень.

Ставлення до жінки у росіян та українців було і є абсолютно протилежним. Це підтверджує і зміст російського «Домостроя», і спостереження багатьох мандрівників, і дослідження відомих вчених. Перша на українських (та східно-слов'янських) землях жіноча школа була заснована в Києві на Андріївській горі в XI ст.¹⁶, в Росії ж перші жіночі школи були відкриті лише в XIX ст. Навіть В. Белінський зауважував, що в Україні взаємини чоловіка і жінки ґрунтуються на любові, на взаємоповазі, що жінка користується повнотою своїх прав, «і все це діаметрально протилежне Північній Русі, де сімейні стосунки дикі й грубі, а жінка – рід домашньої скотини, і де любов при шлюбі – поняття цілком стороннє»¹⁷.

Освіченість українців та московитів також суттєво відрізняються. Перша київська школа для дітей знаті (створена в 988 р.), графіті на стінах Софійського собора та Звіринецьких печер у Києві, на посуді, на зброї свідчать про широку освіченість різних верств праукраїнського населення, про стрімке поширення освіти на українських теренах протягом X–XI ст. В 1037 р. князем Ярославом Мудрим в Києві була заснована перша на східно-слов'янських землях бібліотека, яка нараховувала більше 950 томів, найбільшими церковними та монастирськими бібліотеками Києва в ті часи були софійська, печерська, іринінська, георгієвська та інші¹⁸. В Росії ж найперша бібліотека була заснована лише в 1714 р. у Петербурзі¹⁹.

Відомо, що на російських етнічних теренах християнство сприймалось дуже поволі і з великою ворожістю, багато християнських місіонерів та проповідників загинуло. У Новгороді запровадження християнства викликало народне повстання, і, лише застосувавши силу, посадник Добриня та тисяцький Путята змусили новгородців хреститися (за літописом, землю новгородську «Путята хрестив мечем, а Добриня вогнем»). «Повість минулих літ» засвідчує, що в 1024 р. повстали волхви у суздальцях²⁰, а пізніше – і в інших північно-східних землях Руської держави. В Ростові та його околицях ще й у кінці XI ст. стояли ідоли і народ їм молився ще дуже довго. В 1113 р. в'ятичі вбили ченця Києво-Печерської лаври Кукшу, який приїхав до них з християнською місією²¹. В Суздальському літописі під 1176 р. стверджується, що «старші міста – Ростов та Суздаль, – і кожний боярин хочуть правду свою нав'язати, не бажають виконувати правду божу»²². Блаженний Серапіон, який приїхав з Києва до Володимира після 1270 р. був вражений тим, що це був «край розпусти», «край язичників». В одній з редакцій «Повісті» міститься «Літописець Переяславля Суздальського», де описані свята радимичів та в'ятичів, для яких була характерна повна свобода статевих контактів, хоча такі свята категорично засуджувались у «Правилах» митрополита Київського і Всея Русі Кирила (1243–1280). Ю. Семенов зазначає, що «в Мезенском уезде Архангельской губернии невинность девушки совершенно не ценилась. Более того, девица, родившая ребёнка, имела больше шансов выйти замуж, чем

сохранившая целомудрие... В далёком таёжном селении Яркино (Енисейская губерния)... утрата целомудрия не считалась... грехом. Девочки переставали быть девственницами уже после двенадцати лет»²³.

Новітні етнопсихологічні дослідження показують, що сучасні українці є спадкоємцями тих ментальних настанов, тієї релігійної спадщини, християнської етики і тих духовних цінностей, які були започатковані ще в добу Київської Русі. Християнська етика русинів-українців базувалася на милосерді, толерантності, почутті власної гідності, настанові «на правду і справедливість», на допомогу бідним і приниженим, Московське царство ж вважало себе еталоном православної святості, але в реальності поширювало і продовжує поширювати «православний фундаменталізм», упадання навколо сильного і придушення слабкого.

З давніх-давен українці вважали пияцтво великим безчестям. Адже пияк ставав поганим працівником, втрачав свою моральну подобу, занепашував родину, робив сором громаді і, як казали в народі, «видавав свою душу дияволу». Саме в морально-дидактичних творах Південної (а не Північної) Русі, які «справедливо вважаються місцевими творами», зустрічається найбільша кількість поучінь, звернених проти пияцтва²⁴. Прикметною ознакою національного буття П. Куліш відзначав відсутність в Україні пияцтва.

Відомо, що українська лайка суттєво відрізняється від російської, оскільки українці ніколи не згадували під час лайки ім'я матері в негативному плані і ніколи не використовували в інвективній лексиці такі нігілістичні й зневажачі людську природу звороти, як росіяни. Батьки в українських родинах «користувались незаперечною владою і повагою, їх шанобливо називали лише в множині і, зрозуміло, ніякої матірної лайки тут виникнути не могло»²⁵. Типова українська лайка базується в основному на запереченні позитивних побажань своєму опоненту або на давніх язичницьких уявленнях («А щоб ти хліба білого не їв!»; «Перун би тебе трахнув!» та ін.). Російська ж лайка широко використовує найсвятіше слово «мати» в найаморальніших контекстах. Причому матірну лайку в сучасній Росії застосовують не тільки чоловіки, але й жінки (навіть дуже похилого віку), не соромлячись вживати ненормативну лексику при дітях. Сучасні російські дослідники А. Г. Єгоров, В. І. Динін та інші досконало вивчили специфіку й особливості поширення в Росії інвективної лексики. Вони підкреслюють, що сьогодні експансія матірної лайки в Росії є всеохопною, що «нормативна природа інвективи – заперечення загальноприйнятих в культурі цінностей (Божої та людської матері), життя і чистоти»²⁶. Вчені зазначають, що найглибші зразки матірної лайки в якості оберега від лісовика фіксуються тільки в районах колишньої Північної Русі, що наявність великої кількості інвективної лексики у росіян пояснюється особливостями етногенетичного розвитку російського народу. Адже вплив елементів угро-фінських вірувань на російську демонологію (парність персонажів, фемінізовані метаморфози демонів, матірна лайка як оберіг та ін.) «територіально співпадає з регіоном, де прийшло руське населення протягом XI–XVII ст. асимілювало автохтонні угро-фінські етноси»²⁷. Отже, той факт, що праросіяни відмовились від типово слов'янських оберегів і запозичили у автохтонного угро-фінського населення притаманні їм форми оберегів, був зафіксова-

ний вже в «Повісті минулих літ». Відомий російський археолог В. В. Сєдов зазначав, що «в умовах тривалого слов'яно-мерянського симбіозу етнонім місцевого поволзько-фінського племені – меря, по всій вірогідності, поширився... на все населення міжріччя Волги та Клязьми, і в період становлення Давньоруської держави всі жителі Ростовського краю називались мерею»²⁸, що підтверджується «Повістю минулих літ»²⁹.

Отже, в «Повісті минулих літ» не просто зафіксовані давні етнокультурні відмінності між праукраїнцями (яких уособлювали поляни) та праросіянами (яких уособлювали в'ятичі), літописець фіксує ті стійкі форми поведінки, які пізніше стають частиною етнічних стереотипів обох народів. Подібні етнічні стереотипи характеризують як той народ, на який вони спрямовані (тобто праросіян), так і той народ, в середовищі якого вони циркулюють (тобто праукраїнців). Адже відомо, що через оціночні судження та узагальнені характеристики сусідніх народів, як правило, підтримуються внутрішньоетнічні пріоритети, необхідні нормативи, критерії оцінок, смисложиттєві орієнтації та ціннісні підстави для позитивної самооцінки представників даного етносу. Всі ці пріоритети поступово стають психологічним опертям буття окремої людини, базою для її етнічної самоідентифікації, засобами задоволення нужд, потреб та інтересів етнічної спільноти, крім цього вони зумовлюють утворення системи соціально визнаних ідеалів та цінностей, досягнення яких зорієнтовано на відтворення етнокультурної та етнопсихологічної єдності спільноти. Таким чином, ще в IX–X ст. поляни стають найважливішою референтною групою для праукраїнців, а основні ідеали, ціннісні пріоритети, смисложиттєві й духовні імперативи та ознаки українськості включаються в практику соціального життя українського народу і починають виконувати роль ціннісних орієнтацій та їх найголовніші функції: когнітивні, афективні та директивні³⁰.

Величезне значення «Повісті минулих літ» для сучасного українознавства полягає в тому, що цей літопис:

1) подає опис розселення слов'ян; розповідає про походження Києва та його засновників (Кий, Щек, Хорив та Либідь);

2) подає стислу періодизацію історії всього людства (використовуючи Біблію та «хроніку» Георгія Амартола); фіксує початок хронології Русі від першої згадки Руської землі у візантійських джерелах, коли почав царювати імператор Михайл (середина IX ст.);

3) засвідчує, що окремі фрагменти цього твору були піддані тенденційному редагуванню, в результаті чого з'явилась норманська конценція руської історії; зокрема, під 852 р. стверджується, що саме в цей час «почала прозиватися Руська земля»³¹, а під 862 р., в легенді про прикликання варягів зазначається, що «від тих варягів прозвалася Руська земля»³², правда, перед останньою фразою дається ретельне пояснення, хто саме є «тими варягами», адже автор стверджує, що «звалися бо ті варяги русь», других звали свеї, інших – урмани, анґляне, готи; версію про варягів, які називалися «русь», можна прийняти, враховуючи два варіанти аргументації: а) в багатьох країнах світу тих людей, які довго жили в іншій країні, або часто туди їздили, інколи називали етнонімом тієї країни (наприклад, в Україні деяких українців називали «татарин», «турок» тощо), Є. Маланюк звертає увагу на те, що варягів, які слу-

жили руським князям, у Візантії з IX ст. називали «варангой-рос»³³, б) оскільки М. Костомаров нагадує у своїй праці «Слов'янська міфологія», що у мові кельтів слово «Русь» перекладається як «вода», а О. Пріцак доводить, що фінське «tuotsi» утворилось на основі середньогерманського «ruzzi» («rus») у відповідності з фінською вимовою³⁴, то фінське «tuotsi» можна перекласти як «мандруючі водою»³⁵;

4) згадує період правління князів Аскольда та Діра (при князюванні яких Русь перетворилась на одну з провідних держав раннього середньовіччя), називаючи при цьому Діра «Дирдь»³⁶ (таке ім'я перекладається як «керівник, що спрямовує») і зазначаючи, що Аскольд і Дір не належали до племені Рюрика³⁷, а це підтверджує їхню іноетнічну приналежність (тут варто згадати про гіпотезу канадського дослідника Юрія Книша, який інтерпретує ім'я Аскольд як іранське «Аскол-т» у значення «прикордонні володарі»³⁸);

5) засвідчує метропольний статус стольного града Києва, адже Олег проголошує, що саме тут «буде мати городам руським»³⁹; ця фраза підтверджує, що Руська земля з центром у Києві стає державою, яка володіє колоніями (відомо, що слово «земля» в цей час дорівнювало поняттю «держави»);

6) дозволяє адекватно зрозуміти поняття «Велика Русь» (як навколишні землі метропольної «первісної» Русі);

7) підтверджує дані сучасних археологів про заснування Новгороду не раніше початку X ст. (в тексті стверджується, що спочатку осідок Рюрика був у Ладозі, а Новгород було збудовано пізніше, тому і апостол Андрій прихоронив не до новгородців, а «до словен, де нині Новгород»⁴⁰);

8) дає змогу розмежувати політичні та етнічні аспекти створення держави Руська земля, адже коли йдеться про похід Аскольда і Діра на Візантію (866 р.), то літописець зазначає, що «йде Русь на Цареград», а коли йдеться про похід Олега на Київ (882 р.), то русь не згадується зовсім, адже Олег не бере в цей похід русь, проте бере варягів, чудь, словен, мерю, весь і кривичів⁴¹ (окремі з яких вже у Києві «прозвалися руссю»⁴²), відразу ж накладаючи данину на словенів, кривичів, мерю та інших⁴³; тобто Олег не об'єднав дві Русі, як стверджували і стверджують деякі історики⁴⁴, а пішов на Київ задля встановлення власного панування на шляху «із варяг у греки» та захоплення київської спадщини, чим спричинився до об'єднання держави Руська земля, столицею якої був Київ, з північними осередками протодержавності інших східних слов'ян; отже, приєднання праросійських, прабілоруських та угрофінських племен до Руської землі мало експансіоністський, а не етновозз'єднувальний характер, як це намагались представити прихильники псевдонаукової теорії «давньоруської народності»;

9) дозволяє уточнити глибинний смисл поняття «Русь», адже в тексті, де йдеться про події 898 р., згадуються «поляне, яже ныне зовемая Русь»⁴⁵, це свідчить не тільки про зміну етноніма, але й про те, що назва «русь»⁴⁷ утверджує своє чітке етнімічне забарвлення (тільки та спільнота, що стає ядром українського етносу, згадується в літописі і як етноплемінна (поляни), і як етнотериторіальна (кияни), і як суто етнічна (русь)); отже, саме з цього часу праукраїнські племена починають змінювати свої племінні етноніми на спільний етнонім – «русь» (спершу відмірали племінні самоназви на українських етніч-

них теренах, а пізніше – на білоруських та російських⁴⁷: уличі востанне згадуються в літописах в 885 р., дуліби – в 907 р., поляни і тиверці – в 944 р., древляни – в 945–946 рр., білі хорвати – в 992 р.; сіверяни – в 1024 р.; кривичі – в 1162 р., а радимичі – в 1169 р.);

10) чітко спростовує сумнозвісну норманську концепцію, адже, по-перше, згадані в літописі Варязьке море та Руське море⁴⁸ мають точну географічну привязку до різних регіонів – Балтійського і Чорноморського⁴⁹; по-друге, в літописі хоч і йдеться про те, що варяги «поставили город Ладогу»⁵⁰ і Новгород, проте ця фраза відразу ж спростовується твердженням, що варяги були «нахідники»⁵¹, а не господарі, адже першими поселенцями у Новгороді були словени, в Полоцьку – кривичі, в Ростові – меря, в Муромі – мурома; по-третє, уважне прочитання літописного тексту показує, що коли йдеться про репрезентацію (у якості послів чи найманців) чужого роду⁵², то варяги (Карли, Інегельд, Фарлоф, Рулав та ін.) говорять: «ми від роду руського, ... від Олега, великого князя руського, і від усіх світлих бояр..., до вас, ... царів грецьких»⁵³; а коли йдеться про власний рід, то поляни говорять: «було три брати, Кий, Шек, Хорив, ... а ми роду їхнього...»⁵⁴ (літописець ще кілька разів використовує цей прийом, наприклад, «були ж радимичі лясського роду...»⁵⁵);

11) висвітлює патріотичні заклики і діяльність князя Святослава (що відвернув найбільшу загрозу Руській державі зі сходу, розгромивши Хозарський каганат), якого М. Грушевський назвав «козаком на престолі»; подає кілька ситуацій боротьби добра зі злом (наприклад, осліплення Василька Теремовляньського), описуючи пристрасні прагнення русинів виправити зло;

12) характеризує язичницький пантеон, створений князем Володимиром (що уможливило реконструювання міфологічного світогляду давніх українців);

13) описує діяльність князя Володимира (який завершив у загальних рисах формування Руської держави, запровадив у 988 р. християнську віру, провів адміністративну реформу, реформував законодавство і зміцнив південні рубежі держави) та процес Хрещення Русі; засвідчує намагання київських мислителів ствердити апостольське походження руської церкви (легенда про апостола Андрія); описує будівництво Десятинної церкви (першого кам'яного храму на східно-слов'янських теренах); висвітлює історію створення Печерського Монастиря у Києві;

14) дає змогу простежити процес формування етнічної самосвідомості, окреслення позитивного автостереотипу та найголовніших ментальних рис русинів-українців;

15) відтворює заклики до єдності Руської землі (щоб не загинула Русь від міжусобних воєн та жорстокого кровопролиття); подає «Повчання Володимира Мономаха», в якому репрезентоване типово українське світобачення, даються настанови нащадкам в руслі української етнопедагогіки та формується уявлення про Батьківщину.

¹Повість временных лет. – М.; Л., 1950. – Ч. I. – С. 11–14. ²Там само. – С. 11–13. ³Там само. – С. 14. ⁴Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 242–244. ⁵Повість минулих літ. – К., 2002. – С. 14. ⁶Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 21–23, 486–487. ⁷Там само. – С. 23. ⁸Там само. – С. 25. ⁹Там само. – С. 21–25; див. також: Повість временных лет. – Т. 1. – М.; Л., 1950. – С. 14–15. ¹⁰М. Фасмер довів, що слово «бання» увійшло в російську мову з угро-фінського середовища. ¹¹Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським спис-

ком). – К., 1990. – С. 15–17. ¹²Навіть видатний російський вчений Д. С. Ліхачов визнав у останні роки свого життя, що українська етнічна субстанція почала виразно виокремлюватися від чужинців ще в часи Київської Русі, поступово витворюючи духовну й матеріальну єдність, тобто власну організацію цілості. Подібної думки дотримується і сучасний російський історик Олексій Міллер (див. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении. – СПб.: Алетейя, 2000. – 200 с.). ¹³Надеждин Н. И. Об этнографическом изучении народности русской // Этнографическое обозрение. – 1994. – № 2. – С. 127, 135. ¹⁴Там само. – С. 136. ¹⁵Січинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992. ¹⁶Київ. Енциклопедический справочник. – К., 1985. – С. 38. ¹⁷Белинский В. Г. ПСС. – Т. 5. – М., 1954. – С. 332–333. ¹⁸Київ. Енциклопедический справочник. – К., 1985. – С. 63. ¹⁹История русской культуры. – М., 1990. – С. 133. ²⁰Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 232–233. ²¹Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1994. – С. 317. ²²Мудрое слово Древней Руси (XI–XVII вв.) – М., 1989. – С. 140. ²³Семенов Ю. И. Пережитки порвобытных форм отношений полов в обычаях русских крестьян XIX – начала XX в. // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 1. – С. 32–48. – С. 42. ²⁴Грушевський М. Історія української літератури. – Т. II. – К., 1993. – С. 74. ²⁵Братко-Кутинський О. Феномен України. – К., 1996. – С. 121. ²⁶Сонин В. А. Вторая Всероссийская конференция по проблемам ментальности // Психологический журнал. – 1997. – № 1. – С. 175. ²⁷Дынин В. И. Русская демонология: опыт выделения локальных вариантов // Этнографическое обозрение. – 1993. – № 4. – С. 85, 87. ²⁸Там само. – С. 150. ²⁹Повесть временных лет. – М., Л., 1950. – Ч. I. – С. 13; Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 19. ³⁰Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. Variations in value orientations. – Evanston, 1961. – P. 4. ³¹Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 26–27. ³²Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 28–29. ³³Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1992. – С. 29. ³⁴Прицак О. Происхождение Руси // Хроніка 2000. Наш край. – Вып 2. – К., 1992. – С. 34. ³⁵Перед тим, як нормани вийшли у відкрите море і стали «мандруючими по воді», вони були «стрибаючими по піску», тобто мандрували прибережною смугою (див.: Фарли Моуэт. От ариев до викингов. – М., 2004. – С. 33–35). ³⁶Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 30. ³⁷Там само. – С. 30–31. ³⁸Див.: Повість минулих літ. Літописні оповідання. – К., 2002. – С. 187. ³⁹Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 34–35. ⁴⁰Там само. – К., 1990. – С. 15. Так само недостовірною є літописна розповідь про те, що до Києва у 882 р. Олег «прийшов із Новгороду (насправді з якогось іншого північного міста, оскільки Новгороду в той час ще не існувало).» Див.: Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. – К., 1993. – с. 22. ⁴¹Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 33. ⁴²Там само. – К., 1990. – С. 34–35. ⁴³Там само. – С. 35. ⁴⁴Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 246. ⁴⁵Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 38. ⁴⁶Сьогодні немає наукового підтвердження, що згадані до IX ст. різними авторами етнічні групи, які мешкали в районах Північного Причорномор'я та Наддніпрянщини (руси, роси, роксолани, росомони), були слов'янами (практично доведено, що це були сарматські племена і роди). Єдиними свідченнями появи слов'янських русів є повідомлення в «Історії Джагфара» та поемі Шамсі Башту «Легенда про доньку Шана» (завершеній у 882 р.), що «сакланське плем'я русів» змішалось з уличами (які переселились на терени Київщини), утворивши один народ (Див.: Шамсі Башту. Легенда про доньку Шана // Хроніка 2000. Наш край. – Вып 1. – К., 1992. – С. 59; Нурутдинов Ф. Судьба и призыв древней поэмы // Там само. – С. 68). ⁴⁷Хабургаев Г. А. Этнонимия «Повести временных лет». – М., 1979. – С. 165–166. ⁴⁸Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 13–15. ⁴⁹Успішні морські походи київських князів на Візантію зумовили переіменування «Румійського моря» на «Руське». Відомий фахівець із слов'янської гідронімії В. В. Трепавлов стверджує, що подібні зміни назв «вказують на «етносо-гегемони», тобто на тих, кому належали території... Зміна гегемонів тягла за собою і топонімічні зміни» (Див.: Трепавлов В. В. Волга в культурній традиції народів Восточної Європи // Этнографическое обозрение. – 1997. – № 6. – с. 105). При цьому синхронне існування Варязького та Руського морів вказує на той факт, що назва «Русь» має місцеве походження, а не принесена варягами на українські терени. ⁵⁰Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 29–31. ⁵¹Там само. – С. 30–31. ⁵²Згадка Бертинської хроніки про Русь (839 р.) у зв'язку з посольством до Людовіка I франконського (коли послали назвали себе представниками народу Рос, а потім з'ясувалося, що вони не руси, а шведи – «свеони») мусить бути правильно витлумачена, оскільки в цей час у багатьох європейських державах служили наймані фахівці з інших держав і з іншою етнічною приналежністю, наприклад, в ті самі роки у Франції працював відомий філософ і музичний теоретик

Іоан Скот Еріугена, етнічний ірландець і «політичний француз», який з 840 р. жив і працював у Королівстві франків, презентуючи себе як «представник франків» (Див.: Музыкальная энциклопедия. – М., 1982. – Т. 6. – с. 544). ⁵³Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатським списком). – К., 1990. – С. 49. ⁵⁴Там само. – С. 30–31. ⁵⁵Там само. – С. 138–139.

Микола Обушний

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (до 350-річчя Гадяцької унії)

Одним із визначних документів козацької доби, що засвідчує нестримне прагнення українського народу створити свою державність є Гадяцький договір, розроблений спільно створеною комісією, яка мала таку назву «...поміж станами Корони Польської, та Великого князівства Литовського, з одного, і поміж вельможним гетьманом та військом Запорозьким, з другого боку, через повноважних комісарів з сейму від найяснішого короля польського та Великого князівства Литовського Яна Казимира з вельможним Іваном Виговським, гетьманом, та всім Запорозьким військом в обозі під Гадячим, закінчена 16 вересня 1658»¹. Очолювали комісію і відповідно підписали від Корони Польської каштелян волинський, богуславський староста його королівської величності і Річі Посполитої Станіслав Казимир Беневський, каштелян смоленський, комісар його королівської величності і Річі Посполитої Людовик Казимир Євлашевський та гетьман військ Запорозьких, рукою власною і іменем усього війська Іван Виговський. Одним із авторів Гадяцької угоди був Юрій Немирич, який був палким прихильником ідеї Великого князівства Руського і очолював українську делегацію на сейм 1659 року для ратифікації Гадяцького пакту.

Активну участь у підписанні Гадяцької угоди брав майбутній гетьман Павло Тетеря, який на той час обіймав посаду генерального писаря війська Запорозького. Саме П. Тетеря найпоспідовніше відстоював внесення в угоду положень щодо вирівнювання прав православної та католицької конфесій. Для нього утвердження православного характеру Козацької держави було визначальним.

Підписанню Гадяцької унії передували вкрай складні, насамперед, внутрішньо-політичні обставини, що склалися між гетьманом та військом Запорозьким після підписання Переяславської угоди 1654 р. з Росією. Москва намагалася обмежити і без того вже урізану автономію України, власне її ліквідувати, об'єднавши Україну з Росією. Підтвердженням цьому є хоч би те, що російські послы вимагали, щоб гетьман сам їхав до Москви на затвердження і поклін, щоби українська православна церква підкорялася московському патріарху тощо. Серйозне занепокоєння гетьмана та війська Запорозького викликав прихід на Україну російських воевод та цілих гарнізонів. Вказуючи на зухвалість і нахабство московського царя, у Гадяцькій угоді зокрема наголошується: «На цьому місці вельможний гетьман запорозький... оголосив із усім військом, що, оскільки Запорозьке військо не з доброї волі, а з нужди, утіснене всілякими утуженнями, приступило до своєї оборони»².